

“Ал-Ислоҳ” журналида халқ турмуш-тарзи, урф-одат, анъаналарини ислоҳ қилиш муаммоларининг баҳси

Асосий моҳияти дин, шариат ҳукмларини тарғиб этишга мўлжалланган бу нашрнинг “Ал-Ислоҳ”¹ деб номланишининг сабаби эса ўша давр, яъни XX аср бошидаги ижтимоий ҳаётнинг бош йўналиши – жамият ҳаёти, маданият ва маънавиятда туб ўзгаришлар ўтказиш шиорининг қўйилиши билан изоҳланади. Бундай бир шароитда узоқ асрлар давомида ҳукмрон мафкура даражасига кўтарилган дин намояндалари ҳам ўз ғоялари, диний қарашларини маълум даражада ислоҳ қилиш заруриятини сездилар ва натижада мазкур журнал дунёга келади. Турган гапки, бу – асрлар давомида ўзгармас ақида бўлиб келган диний мутаассибликка қарши нисбатан олға қараб қўйилган бир қадам эди. Шу боис “Ал-Ислоҳ” журнали ўз ўқувчиларига эга бўлиб, унда ўша даврнинг кўзга кўринган уламолари, мударрислари, адиблари иштирок этдилар. Улар ўз мақолаларида дин, имон-этиқодни ҳимоя қилиш билан биргаликда диний ҳаётда ислохотлар лозимлигини таъкидладилар². Бу ислохотлар бевосита халқ турмуш тарзида учрайдиган турли анъана ва маросимларга ҳам бевосита тааллуқли бўлди. Миллий қадриятлар ҳам қандайдир ўзгармас ҳодиса эмас. Миллат тараққиёти билан боғлиқ бўлган ижтимоий, иқтисодий, маънавий ҳаётнинг такомиллашиб бориши, яшаш ва меҳнат қилиш шароитлари ўзгариши билан миллий қадриятлар ҳам ривожланиб боришига имкон яратилади. Ҳар бир қадрият маълум конкрет давр, шароит ва эҳтиёжларнинг маҳсулигина эмас, балки унинг кўзгуси ҳамдир.

Қадриятлар жамият тарихий тараққиёти жараёнида шаклланган ва ривожланган, ҳозирги кунда ва келажакда ҳам ижтимоий тараққиётга ижобий таъсир этадиган кишилар онгига сингиб ижтимоий аҳамият касб этади.

Қачонки миллий қадриятлар умуминсоний демократик қадриятлар билан уйғунлаштирилса, шундагина жамият тараққиётининг ривожланишида унинг ўрни алоҳида аҳамиятга эга бўлади.

Ҳар бир халқнинг ўзига яраша урф-одатлари, маросимлари бўлади. Агар биз дунё халқларининг ҳаётига назар ташласак, бир-бирига ўхшамаган, турли-туман маросимларни кўрамиз. Маросимлар жамият, халқ ва шахс ҳаёти фаолиятидаги муҳим ўзгаришлар, ижтимоий аҳамиятга молик воқеа-ҳодисалар билан боғлиқ бўлиб, улар ибрат орқали тарбиялаш, руҳий-эстетик таъсир кўрсатиш вазифасини бажаради. Маросимларда миллий, диний урф-одатлар ва расм-русумлар ҳам ўз ифодасини топган. Ўзбек халқининг пайдо бўлиш тарихи қанчалик узоққа бориб тақалса, унинг миллий анъаналари,

¹ “Ал-Ислоҳ” журнали Абдурахмон Сайёх ва Мунавварқори Абдурашидхоновлар ташаббуси ва саъй-ҳаракати билан 1915 йил 14-январда Тошкент шаҳрининг Ўрда даҳасида Г.Я.Яковлев типо-литографиясида чоп этирилган. 1915 йилги сонлари шу нашриётда 1916, 1917, 1918 йиллари О.А.Порцев литографиясида чоп этилган. Шуни ҳам таъкидлаш жоизки, 1918 йилги 5 та сони Асқархон Пахлавонов муҳаррирлигида нашр қилинган. 1915, 1916, 1917 йиллардаги ҳар бир сони 32 саҳифадан, 1918 йилги сонлари 16 саҳифадан иборат бўлиб, бир ойда икки мартадан нашр этилган.

² Ўзбек ҳажвий публицистикаси. Ўқув қўлланмаси. М.Худойқулов. Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети. Тошкент-2001. –Б.18.

урф-одатлари, маросимлари ҳам шунчалик теран тарихий илдизга эга. Улар халқнинг маънавий эҳтиёжлари заминида пайдо бўлиб, шаклланиб, сайқалланиб ўз мазмунида шу халқнинг орзу-ўйлари, истаклари, турмуш тарзи, ахлоқ нормаларини мужассам этади. Шунинг учун ҳам ҳар бир халқ, миллат, элат уларни кўз қорачиғидай авайлаб-асрашни, тараққий эттириши, келгуси авлодларга маънавий қадрият сифатида етказмоғи лозим. Дарҳақиқат, анъаналар, урф-одатлар маросим ва байрамлар халқнинг, миллатнинг маънавияти, қадриятларининг ажралмас қисмидир.

Халқ турмуш тарзи ва маънавиятининг таркибий қисмини унинг азалий удумлари, одат, маросим ва байрамлари ташкил қилади. Шу туфайли мустақиллик йилларида амалга оширилган маънавий тикланиш ҳақида гапирганда халқнинг азалий қадриятларни тиклаш ва ислоҳ қилиш борасида олиб борилган ишларни ҳам алоҳида таъкидлаш лозим.

Президентимиз И.А.Каримовнинг ҳам 1998 йил 28 октябрда “Тўй ҳашамлар, маърака ва маросимлар, марҳумлар хотираларига бағишланган тадбирлар ўтказилишини тартибга солиш тўғрисида”ги ПФ-2100 Фармони қабул қилинди, бундан ташқари 2002 йили шу Фармоннинг янги таҳрири қабул қилинди. 2002 йил 28 декабрда Ўзбекистон мусулмонлар идорасининг “Тўй маросим ва маъракаларни меъёрида ўтказиш ҳақида Фатво”си эълон қилинди.

Бу масала бугунги кунда давлат сиёсати даражасига кўтарилган бўлиб, тўй, маърака ва маросимларни ислоҳи журнал саҳифаларидан ҳам кенг ўрин олган.

XIX аср охири XX аср бошларида тарих сахнасига келган жаидлар халқ ва миллатнинг маънавий-маърифий савиясини юксалтиришни, бу йўлда динимизни мана шундай бидъат-хурофотлардан тозалашни мақсад қилиб олишганини ва бу борада Қуръон, ҳадисларга таяниб, ижтимоий-сиёсий жараёнларни тўғри таҳлил қилиб, халқ орасида тушунтириш ишлари олиб борганликларини кўрамиз. Жаидлар ўз нашрлари орқали XX аср бошларидаги ижтимоий-сиёсий жараёнларни тўғри таҳлил қилиб, халққа тушунтиришга ҳаракат қилиш билан биргаликда ҳашамдор тўйлар, серхаражат ва сермашаққат азадорлик маросимларини риёкорлик, дабдабазлик билан ўтказишга жиддий қарши чиққанлар.

Шу ўринда “Ойна” журналининг 1915 йил 13-сонидан чоп этилган жаидчилик ҳаракатининг машҳур намояндаси Маҳмудхўжа Бехбудийнинг “Бизни кемирувчи иллатлар” мақоласидан парча келтирсак: “Бизни кемирувчи иллатлар деганда, захму маразмими гумон этарсиз? Ёйинки, сил ва махавликними дерсиз? Йўқ, андан ҳам ёмонроқ ва андан ҳам жонхараши (изтиробли), бевоё, хонавайрон ва ғариб этгувчи бир дард...”

Бутун тирикчилигимизга сорилган ва бизни инқирозга ва таҳликага ва жаҳаннамга юмалататурғон тўй, азо исминдаги икки қаттол душманни дерман. Отамиздан меҳрибон Тангримиз жалла ва ало Қуръони каримида: “Вала тулқу биайдийкум ила-т-тахлука”, яъни: “Ўз қўлларингиз ила ўзингизни таҳликага отмангиз”,-дер. Биз бўлса, бадбахтона ва Худонинг

амрига бўюн қўймасдан кофирона бир суратда тўй ва азо деган, йўк бўлушимизга сабаб бўлган одатларга бору йўқимизни сарф ва исроф этармиз. Йилда икки ой наврўзи кофирий учун сайр этармиз...

Маълум бир шаҳарда яҳудийлар баъзан ўлукларини оқшом элиб кўмарлар. Нима учун? Кундузги ишдан қоларлар. Биз бўлса, ўлук ва тўй учун ҳафталар, ҳатто ойлар ила ишдан қолурмиз. Ҳолбуки, шореъи аъзам, пайғамбари муаззам саллаллоҳу алайҳи васаллам ҳазратлари ўлганни тез кўмуб ва кўмгандин сўнгра тез тарқалиб, ишга кетмоқга ва ўлукхона халқини уч кундан зиёда таъзия тутмасга, қаро киймасга, кир, фалокат бўлмасга амр этарлар. Эй халқ! Эй мусулмонлар! Биз на учун Худо ва расулининг сўзига ва ўзимизнинг нафъимизга амал қилмаймиз? Биз девонами? Биз таклифдан³ ташқарими, Худо учун сўйлангиз. Бу нима?

Шариат китоблардан “Фароиз, яъни Худонинг буйруғи деган китобларга: “Ўлукни молидан аввал ўлукга керакли, мавофиқи суннат ва исрофсиз кафан қилиб, дафн қилмоққа сарф қилинсун, сўнгра қарзини берилур. Сўнгра ортган молларини варасасига(меросхўрларга) мувофиқи шариат тақсим қилиб берилур”,-дейилган экан, биз билъакс кафандан сўнгра қарзга бермай ва ҳатто сағир ва бенаво хотунларни(нг) меросини йиртиш, азойи, садақа, ҳайрот, билмайман, нималар ужраси(ҳақи) деб, қарздан, ворисидан илгари тақсим қилиб олармиз... Худо учун айтингиз, бу ҳайротми, бу садақами?

Астағфируллоҳ, субҳаноллоҳ. Бизни қилатурғон ақлсизлигимизни қайси миллат қилур?...

Самарқандда бир маҳалла борки, аксар халқи фақри заруратдан, тўғриси, ақли ноқислигидан ҳавлиларини пулға қизиқиб яҳудийларга сотгани учун маҳаллага мусулмон оз қолди. Маҳалла мактаби йўк бўлди. Масжиди-да яхшиқинда йўқолур. Мана, бизни ақлсизлигимизни охири ва исрофларимизни хотимаси динимизга футур келмоқига сабаб бўлур. Дин учун, масжид ва мактаб учун ақча, сарват, давлат керакдур. Тўй ва таъзияга сарф қилинадургон ақчаларимизни биз, туронийлар, илм ва дин йўлига сарф этсак, анқариб (тез фурсатда) оврўпайилардек тараққий этармиз ва ўзимиз-да, динимизда обрўй ва ривож топар. Йўқ, ҳозирги ҳолимизга давом этсак, дин ва дунёга зиллат (тубанлик) ва мискинат(фақирлик)дан бошқа насибамиз бўлмайдур...”⁴.

Мазкур масалалар журналнинг савол-жавоб рукнида бериб борилган. Ўзбекистон мусулмонлар идорасининг “Тўй маросим ва маъракаларни меъёрида ўтказиш ҳақида Фатво”сида эса, Фатво талабларидан бири этиб, “Марҳумлар дафнидан кейин одат тусига айланган 7, 20, 40, йил, ҳайит кунларидаги фотиҳахонлик каби маросимларнинг шаръий эмаслиги, балки бидъат ишлардан эканлиги тушунтириб борилсин. Киши вафот бўлгандан сўнг таъзия уч кун эканлиги тушунтирилсин”, деб кўрсатиб ўтилган.

³ Таклиф-ислом динида балоғатга етган, ақлли эркак ва аёл зиммасидаги диннинг барча буйруқ ва қайтарикларига амал қилиш мажбурияти бўлиб, ундан фақат гўдаклар ва ақли заифлар мустаснодирлар. Муаллиф бу ўринда шунга ишора қилмоқда. -Н.А.

⁴ Маҳмудхўжа Беҳбудий. Бизни кемирувчи иллатлар //Ойина ж., 1915 йил. №13. □Б. 338-342.

Ушбу масала юзасидан Тўқмоқлик Хайитхўжа Ҳизрхўжа тарафидан берилган саволга Тўқмоқлик Мулла Олимхон Шокирхўжа ўғли тарафидан қуйидагича жавоб берилади: “Агар никоҳ тўйи бўлса, бидъат ва ғайри шаърий ишлардан ҳаммасидан ҳолис бўлган тақдирда, никоҳ жумласидан саналиб, шаръий яхши иш бўлур. Фикҳ ва ҳадис китобларидан маълумдир. Агар ҳатна тўйи бўлса, асли шаръий санади борлиги маълум эмас. Агар исроф, риё, миннат, фаҳрга ўхшаш ношаръий ишлардан ҳоли тутилиб, ҳамда тўй соҳиби шукрона ва барчага эҳсон ниятида шу ишни қилса, бу суратда мусулмонлар учун зиёфат жумласидан бўлур. Шаръан ва ақлан яхши иш деб аталса керак. Лекин, айни замонда шуҳрат топган, халқ кўзида лозим даражасида кўринган марака оши, йил ошига ўхшаш майитнинг учиди, қирқида тайин қилиб, берилган ошлар бидъат ва беаслдир. Шариат китобларида бирор санади шаръийси йўқдир, балки макруҳ, бидъатдир. “Фатхул қодир”да айтилган: Маййитнинг уйида таомланиш макруҳ, чунки зиёфат хурсандчиликда жорий қилинган, хафагарчиликда эмас⁵”.

Фарғона тараққийпарварларининг вакили Ниёзий ўз мақолаларидан бирида серҳаражат ва сермашаққат азадорлик маросимлари, ҳашаматли тўйларни ўтказишни оддий халқнинг эзилишига сабаб бўлаётганлиги хусусида билдирган танқидий фикрларига кўзимиз тушади: “...Ўлукка йиғламоқ бизнинг бидъат иши сирамиздандир. Шаръан эса, ўлукка йиғлаш дуруст эмасдир ... Мен у кишини бир хилватга чақириб дедимки, “Биродар, бу ўлум ҳаммага ҳам баробардир, беш кун кейин ҳаммамиз ҳам ўламиз. Оқил кишига сабрдан бошқа чора йўқдур”—деб тинчитмоқ бўлганимда, бир оҳ тортиб дедик, “Биродар бу йиғлашимда мани миямни қандай нарсалар ишғол қилганини ўзим биламан, бу йиғлашим биргина ўлук учун бўлса эди, мен ҳам сабр қилиб йиғлашдан тўхтар эдим... Бисотимда ҳеч нарса йўқ, ҳозир уйга аза учун йиғлагон хотинларга бўладурғон ҳаражатларни, ўлук кўмиш ходимияти, маърака, қирқ, гул, кўк кийим, оқ кийимларни бундай чўт қилиб кўрсам, бир умр ишласам ҳам қарздан бошим қутилмасдан бола-чақаларим билан очликдан ўлишимга тўғри келади... Мана мен ўлукдан кўра ўзимни ҳолимга йиғлайман”—деди”⁶.

“Жаҳолатимизга бир назар” номли мақолада маъракада йиғлаш одати қаттиқ танқид остига олинади: “Бизнинг Туркистонда, вилоятларда бир қанча бидъати саййиат жоҳиллар орасида узоқ муддатдан бери бор. Бу бидъатлар туркий эътиқодларга ҳам хос эмасдир. Улардан бири ўлим мусибати айтганда сабрсизлик билан аёллар қичқириб йиғлайдилар. Шариатимизда эса бу ҳатоки, паст овоз билан йиғлаш ҳам мумкин эмас. Уларга ҳеч ҳам фойда бермас, балки қичқириб йиғлаганларга ва уларнинг эшитганларга ҳам лаънату уқубат бўлмай. “Қанзул ибода”да ва Ибн Масъуд (р.а.) ривоят қилинган ҳадисларда ҳам бу маън қилингандир. “Мусибат етганидан

⁵ Савол-жавоб //Ал-Ислоҳ. — Тошкент, 1916. -№ 1. — Б. 22-23.

⁶ Ниёзий //Қизил байроқ. 1922, 31 август.

юзларига урса, ёқаларини йиртса ва жоҳил каби йиғласа, у киши биздан эмас” дейилган. Расулуллоҳ (с.а.в.) Абу Бурда р.а. дан ривоят қилади. Абу Мусо (р.а.) беҳуш бўлдилар. Хотинлари Умму Абдуллоҳ баланд овоз билан йиғладилар, хушига келгач, хотинига деди: Билмайсанми, Расулуллоҳ с.а.в.дан ҳадис бор. У зот айтдиларки, мусибат айтганда сочини юлса, баланд овоз билан йиғласа ва ёқасини йиртган кишидан мен узоқман деган.

Расулуллоҳ (с.а.в.) айтдиларки, “баланд овоздаги йиғиларни эшитгувчиларга Аллоҳ, фаришталарининг ва барча одамларнинг лаънати бўлсин”.

Абу Саид Худрий (р.а.) айтдилар: “Расулуллоҳ (с.а.в.) кичкириб йиғлагувчига ва уни эшитувчига лаънат айтдилар”. Бу йиғилар майитнинг азобига сабаб бўлади. “Мишкот”да айтилган: Расулуллоҳ (с.а.в.) айтдилар: “Майит ўзининг баъзи аҳллариининг йиғиси туфайли азобланади”.

Юз ва қўлларини қорага бўяш, юзларига уруш, ёқаларини йиртиш бошига тупроқ сочиш, сон ва кўкракларига уриш, қабрларда олов ва шам ёқиш буларнинг бари жоҳилия аҳлининг одатларидандир. Буни ҳеч бир ақл инкор қилмас. Чунки бу ишлар шармандалик ва қазодан норозиликдир. Лекин, паст овозда кичқирмасдан йиғлашдан уламоларимиз маън қилмаганлар.

Ибн Аббос р.а. айтадиларки, Расулуллоҳ с.а.в.нинг Зайнаб исмли қизлари вафот қилдилар. Хотинлари йиғладилар. Умар р.а. қамчиси билан уларни ура бошладилар. Умар р.а.ни Расулуллоҳ с.а.в. қўллари билан тўсдилар ва айтиларки, оҳиста бўл, Умар. Расулуллоҳ с.а.в. хотинларга айтдилар: “Ўзингизни шайтоннинг овозларидан узоқ қилинглар”. Сўнг айтдилар: “агар йиғи қалб ва кўздан бўлса, у Аллоҳдан, агар қўл ва тил билан бўлса у шайтондандир”. Лекин бизларда йиғи бундай бўлмайди. Аксар ҳолларда аёлларимиз майит ўлгандан бошлаб, қабрга қўйгунча ҳовли ва кўчаларда кичкириб йиғлаб, бечора майитнинг ўзи қилган гуноҳлари етмагандек унга, мана бу азобларни ҳам олиб қўй деб, ўзимизнинг ҳам гуноҳларимизни уларга юклаймиз. Аллоҳ Таоло майитга тил берганида бизга минатдорчилик билдириб, биздан мусибатларни кетказармиди? Йўқ, аксинча, бизга маломат қилади.

Расулуллоҳ с.а.в. айтдилар: “Аёл киши қабрни зиёрати учун уйдан чиқса, Аллоҳ ва унинг фаришталарининг лаънатида бўлади. Уйдан чиқиши билан у аёлга ҳар тамондан шайтон илашади. Ортга қайтса то уйига етгунча Аллоҳнинг лаънатида бўлади”. Бошқа хабарларда айтилишча: “Қайси аёл қабрни зиёрати учун уйдан чиқса, уни етти осмон ва етти қават ердаги фаришталар лаънатлайдилар. У Аллоҳнинг лаънатида юради”. Абу Ҳурайра р.а. ривоят қилдилар: Расулуллоҳ с.а.в. айтдилар: “Қабрни зиёрат қилувчи аёлларни Аллоҳ Таоло лаънатлади”. Термизий бу ҳадисни саҳиҳ ҳасан деганлар.

Ҳар тақдирда ҳам кичкирик билан қабрларга боришлари маън қилингандир. Уламолар бу ҳадис Расулуллоҳ с.а.в. қабрларни зиёрат, қилишга рухсат бермаган вақтларида ворид бўлган, кейинчалик рухсат берганларида, аёллар ҳам бу рухсатга дахлдор бўлдилар ва жоиз бўлди. Биз

ҳам буни тасдиқлаймиз. Бу нозик масалаларни ўқиган кишига биринчидан ўзини бу феъллардан покламоғи ва иккинчидан ўз аҳлини сақламоғи лозим. Айниқса, ҳукумат аъзоларига ўз фуқароларини бу ёмон ишлардан қайтаришлари, керак бўлса, жазоламоқлари лозим. Ўтган ва келгусидаги гуноҳларимизни Аллоҳдан кечиришни сўраймиз. Аллоҳим бизни тоқатимиз етмайдиган нарсаларга буюрма. Бизни авф эт, кечир, ва раҳм қил, сен бизнинг мавлоимизсан. Бизни кофир қавмнинг устидан ғалаба қозонтир. (Бақара сураси, 286 –оят).

Мен ўқувчилар ҳатоларимни топиб, махфий тарзада ислоҳ қилишдан умидворман. Чунки инсон унутиш ва хатодан иборатдир. Тўғрилиқ фақат Аллоҳга хос⁷.

Журналнинг кейинги сонида ҳам “Жаҳолатимизга бир назар” сарлавҳаси остида маъракаларда эшик олдида бел боғлаб ўтириш, етти, йигирма, қирқ ошларини қилиш кабилар қаттиқ танқид қилинади:

У бидъати саййиалардан бири маййит аҳли белларини боғлаб, эшик олдида ўтиришларидир. Бу одатлари фосид эътиқодларига, муҳим тарк қилиб бўлмас ишлардан. Маййит аҳли олим бўлсалар ҳам, бу одатларни чорасиз бажо қиладилар. Ҳатто қаттиқ совуқда ва иссиқда ҳам тарк қилмаслар. “Канзул Ибод” да келади: “ховли эшигида ўтириш макруҳ. Чунки у яқохимия аҳлининг амалидир. Расуллоҳ с.а.в бундан қайтарган”.

Яна бир бидъатлардан хотинлар азадорлик кайфиятида йигирма, етти, қирқ ва йил ошларини қилиб, исроф қилишларидир. Бир неча жамоа бу ошларда ҳозир бўлиб, ғижжак, танбур чалурлар. Айниқса отинлар, билмадим, дийдиё китобиданми шеър ва кўшиқларини куйлаб йиғлашади. Шайтон васвасасига ўйнайдилар. Аслида бу отинлар бор жойда шайтонларга ҳожат ҳам йўқ. Отинлар эрларидан бу ишларни қилишдан қайтаришини кўрмайдилар, эшитмайдилар. Керак бўлса ўша эрлари закотни ҳам адо қилмаслар⁸.

Ушбу мақолада бугунги кунда ҳам давом этиб келаётган Бибисешанба одати ҳақида сўз боради: Яна бидъатлардан бири хотинлар орасида урф бўлган Бибисешанбадир. Ушбу кунда ахлоқлардан бир нечтаси махсус вақтда бир уйга тўпланиб, ўрталарига суфра келтириб, у суфрага, эътиқодларига, таомлари билан бир товоқ ун қўйиб, отин аёл бошчилигида халқа олиб, “Бибисешанба онам китоблари” номли қандайдир тўқима китобни тавозеълик билан хатм қиладир. Туғмас ва хомиладор хотинларни мажлисларга киргизмаслар. Эркакларга ҳам ижозат бермаслар. Чунки ўша “оналари” келиб таомланар экан. Агар эркак киши бўлса, агарчи балоғатга етмаган бўлса ҳам, кирмас экан. Тугагандан сўнг, товоқдаги ундан хаммаси юзларига суртади ва Бибисешанбадан фарзанд сўрайдилар. Агар фарзанд берсанг икки-уч марта Бибисешанба дастурхонини ёзаман деб назр қиладилар. Буни бажаришни вожиб деб билурлар. Ҳолбуки уларнинг кўпи ўз зиммасидаги вожиб ва фарзларни адо қилмайдилар. Ажабланарлиси шуки,

⁷ Мулла Саййид Мубашширхон. Жаҳолатимизга бир назар //Ал-Ислоҳ. – Тошкент, 1916. -№ 5. – Б.130-137.

⁸ Мулла Саййид Мубашширхон. Жаҳолатимизга бир назар //Ал-Ислоҳ. – Тошкент, 1916. -№ 6. – Б.181-185.

эрлар хотинларига бундай мажлисларга боришга рози бўладилар. Агар хотини шу вазифани бўйнига олиб, ўз уйида ўтказмоқчи бўлса эрлари уларнинг хизматида бўладилар. Бу эрларнинг бундай ишларга розилиги азобсиз қолмаса керак.

Менимча “Ҳар бирингиз чўпонсиз, ҳар бирингиз қўл остингиздагиларга маъсулдирсизлар” деган ҳадисдаги замон ушбу замонамиздир.

Яна ҳадисда келадики: “Умматимга шундай замон келадики, инсонлар суннатимни кийимни йиртгандек йиртурлар. Бидъатларни пайдо қилурлар. Кимки суннатимга эргашса, ғариб бўлиб, ёлғиз қолади. Ким баъдатга эргашса 70 ва ундан кўп дўст топура”.

Ушбу ҳадис ҳам тепадаги фикрим исбот далилидир. Аллоҳ барча инсонларга тавфиқ ва инсоф берсин⁹.

Мулла Бўрихўжадан Бибисешанба ҳақидаги саволга Қорабулоқдан Мулла Юсуфхон Ҳожи Мулла Умар ўғли қуйидагича жавоб берган:

Миллат ходими бўлмиш “Ал-Ислоҳ” журнали воситасида уламоларимиздан сўраймиз. Замонамизда машҳур бўлган Бибисешанба ва хотинларнинг ўрталарида маълум тариқада қилинадиган назрлари, мажлисларига бирор асос, асл борми? Катта катта одамлар уни тўғри деб эътиқод қиладилар. Шу тўғрисида кўп музокара бўлди.

Жавоб: Бу ишларнинг ҳаммаси шариатга ҳилоф бўлгани учун, албатта, асли йўқ, бидъатдир. Бу назр ва мажлислар дунё талабида бўлганлар чўкиб чиқарган нарсалардир, ёлғонларга тўла китобдир. Бу китоблар шариатда ҳеч қандай қийматга эга эмас. Залолат ва гумроҳликдан иборатдир. Бу мажлислардан хотинларни қайтариш ҳар бир мусулмонга лозимдир. Хусусан маҳала имомлари бу ишларни йўл қўймасликлари лозим¹⁰.

Савол-жавоб рукнида авлиёларга назр қилиш масалалари ҳам кўтаришган бўлиб, назр қилишнинг шаръий далилига алоҳида аҳамият берилади:

Шулардан бири Мулла Муҳаммадхўжажон Муфтий Саййид Муҳаммадхўжа ўғлидан саволлардир.

Ушбу савол-жавоблар бугунги кунда ҳам аҳамиятини йўқотмагани боис қуйида улардан бир нечтасини келтириб ўтишни жоиз топдик.

“Авлиёларга, масалан, Султонул Орифийнга 9 танга, ёки бошқа нарса, Ғавсул Аъзамга 2 танга, Баҳоуддинга 7 танга, ёки 7 та нон, 7 жуфт шам назр дедилар. Бу каби назрлар амма оғизларида машҳурдир. Бунга далил борми?

Мазкур саволга қуйидагича жавоб берилган: Шаръан бу назрлар ҳаром ва ботилдир. Асло шариат қонунларига тўғри келмайди. Лекин назрини Аллоҳ учун деб, лекин фалон авлиё ёки шайхнинг остонасидагилар олсин ё есинлар деса, саҳиҳ ва жоиздир.

1. Фатвои азизия.
2. Фаавои Муҳаммад Абдинхай.
3. Фатавои хайрийя.
4. Фатавои оламгирия.

⁹ Мулла Сайид Мубашширхон. Жаҳолатимизга бир назар //Ал-Ислоҳ. – Тошкент, 1916. -№ 6. – Б.181-185.

¹⁰ Савол-жавоблар //Ал-Ислоҳ, 1916, 12-сон. –Б.393-395.

5. Тариқатул Муҳаммадия.

6. Шарҳи дурур.

7. Шифоул алил.

8. Даррул Мухтор.

9. Раддул Мухтор.

10. Бахрур Роиқ ва бошқа мўътабар китобларда аниқ баён қилинган”.

-“Ҳар бир шаҳарда мазорга сайр қилиб чиқамиз деб, баҳор пайти тўпланишиб, томаша учун мазорларни оёқ ости қилишиб юрадилар. Баъзи шаҳарларда хотинлар ҳам чиқадиладар мусулмонлар қабрининг устида бегона йигит-қизлар ҳаё қилмай бирга юрадилар. Бу ишлар дурустми?

Жавоб: Бу тариқа сайр ва томаша учун қабристонга бориб, қабрларни оёқ ости қилиш макруҳи таҳримадир. Бу мўътабар китобларда аниқ баён қилинган. Шу ўринда яна бир зарур масалани ҳам баён қилиб ўтишни муносиб кўрдим. Китобларга мувофиқ зиёрат қилганидан сўнг, фақат Аллоҳдан ҳожатларини сўраш лозим. У улуг зотнинг қабридан сўраш мумкин эмас. Масалан, эй, Зангиота эй, Шайховандитаҳур, эй, Баҳоуддин, эй, Султонул Рифийн, менинг ҳожатимни раво қилинг, менинг ҳожатимни Аллоҳдан сўраб беринг, менга шафоатчи бўлинг деб айтиш жоизмас. Бу сўзлар “ат-Таҳрир ал- Мухтор” да бордир”.

-Бир одамнинг ўғли ёки давлати бўлмаса, у авлиёларнинг бирига назр қилиб, бироздан кейин Аллоҳ унга ўғил ёки давлат берса, у фалон авлиёни зиёрат қилгандим, у менга ўғил ёки давлат берди, ўғлимнинг боши унга назр, деса, бу гаплар шаръан қандай бўлади.

Жавоб: Шаръан авлиёлар фарзанд ёки давлат беради деб эътиқод қилиш ботилдир. Уларнинг ҳеч бири, Аллоҳдан бошқа, фарзанд ёки давлат беришга қодир эмас. Шунинг учун одамлар зиёрати қабрга бориб, ўзлари кўп гуноҳларни орттириб келадиладар. Аллоҳ ҳаммани ҳидоят қилсин омин.

Ўғилнинг бошини қабрга назр қилиш шаръан ҳаром ва ботилдир. Чунки назр Аллоҳ учун бўлади. Махлуқ учун жоиз эмас. Хоҳ танга, хоҳ қўй назр қилсин, барибир жоиз эмас”.

-“Бир одам ўзи авлиёларнинг авлодларидан бўлиб, тани соғ, касб қилишга қодир бўла туриб, мазор остонасида эртадан —кечгача назр таъмасида бўлиб ўтирса, ўтган одамларга ҳазратга атаганинг бўлса бериб кет, бўлмаса зарар қиласан, дейиши шаръан жоизми?.

Жавоб: Тани соғ, касб қилишга қодир одага таъна қилиш ҳаромдир¹¹.

Халқ кундалик турмуш-тарзида учраб турадиган зарурий саволлардан яна бири Мулла Муҳаммадхўжа қорининг қориларнинг хатми Қуръон қилиш эвазига олган пуллари ҳақида бўлиб, пул эвазига Қуръон ўқиш лозимми? деган савол ўртага ташланган.

Саволга Маркийдан Мулла Холмуҳаммад Мулла Тўра ўғли қуйидагича жавоб берган:

¹¹ Савол-жавоблар //Ал-Ислоҳ. – Тошкент, 1916. -№ 11. –Б.340-350.

“Мутааххир уламоларидан Балх уламолари истехсон юзасидан Қуръон ўргатиш, имомлик, азон айтиш, илм ўқитишларга ҳақ тўлашнинг жоизлигига фатво берганлар. Аслга хилоф бўлса ҳам, бунга заруратни иллат қилишади. У зарурат Қуръоннинг зое бўлиш хавфидир. Лекин қироатнинг ўзи учун ҳақ олиш жоиз эмас. “Жавҳар”да келадики, қироатнинг ўзи учун ҳақ олиш баъзиларнинг наздида жоиз, баъзиларнинг наздида эса ножоиздир. Ножоишлиги саҳифадир. Тожушшариъа “Ҳидоя”нинг шарҳида айтилади: ҳақ билан ўқиган қиротдан на майит учун, на қори учун савоб бўлмайди, алломаи Айний гуноҳкор бўладилар деган. Хулоса шуки, замонамизда ҳақ учун қироат жоиз эмас. Чунки бу ерда, қироат қилиб, менга савобини бағишла, деган буйруқ бор. Қорининг нияти ҳам моли дунёдир. Шунинг учун уларга савоб бўлмас. Агар пули бўлмаса, ҳеч ким Қуръон ўқимайди, бу замонда. Улар Қуръондан молу дунё тўплаш мақсадида фойдаланадилар. Шайх Хатриддин Рамлий айтадилар: Қуръон ўргатиш учун ҳақ олиш жоиз. Лекин ёлғиз қироат учун ҳақ олиш жоиз эмас. Майит мен ўлганимда қорига Қуръон ўқитиб шунга пул беринглар, деб қилган васияти, ёки қорига силаи раҳм қилиб берилган ҳақ ҳам жоиз эмасдир. Қабрдаги қироатда ҳеч қандай зарурат йўқ. Агар Қуръон таълимига ҳақ берилмаса, муаллимларга эшиқлар беркилиб, Қуръон зое бўлади. Шунинг учун жоизлигига фатво берилган.

Одамларнинг, хатми Қуръон 45 танга деб айтишлари мазҳабдан ташқари, хилоф ишдир.

Бу масалани аниқлашда андиша қилиб, сўнг ёзган бўлсакда, барибир қаноат ҳосил қилмадик. Уламоларимиз бу масалада қатъий далиллар билан исбот келтирсалар, омма учун улуғ иш бўларди. Ҳақ қайси томонда бўлса, биз ҳам ўша томондамиз. Бу масаланинг жавобида қатъий маълумотим бўлмагани учун уламолардан аниқ жавоб кутиб қоламан¹²”.

Ислоҳ журнали шу қадар мусулмонларни дастурул амал қўлланмасига айланганки, унда берилаётган саволлар халқ турмуш-тарзини барча томонларини ўзида қамраб олган.

Конибодомлик Мулла Исмоилхўжанинг нафақа ҳақидаги саволига Чустлик Мулла Абдулҳамид жавоб бериб ёзади:

“Хутбаи никоҳда 4 шаръий иш машҳурдир: 1. Шаръий сабабсиз хотинни урмаслик. 2. Бой бенафақа ташлаб кетмаслик. 3. Хотинининг ижозатисиз устига хотин олмаслик. 4. Хотинининг ижозатисиз сафарга олиб чиқиш. Хотинга ғурбатда машаққат кўп бўлади. Яна сўраган эканларки, агар 6 ойдан камроқ фурсатда келса, нафақа лозим бўладими?”

Жавоби: Олти ой ҳоҳ тўлиқ, ҳоҳ тўлиқ бўлмасин барибир нафақа оят, ҳадис билан собит бўлган. Нафақа ихтибос (уйида, ушлаб туриш)нинг жазосидир. Яъни хотин ўзини эрига “ҳибс” қилиб топширдими, эрга нафақа вожибдир. Аллоҳ айтди. “Эрга уларнинг ризқи ва кийинтириши” (вожибдир). Бошқа оят, ҳадислар ҳам бор¹³”.

¹² Савол-жавоблар //Ал-Ислоҳ. – Тошкент, 1916. -№10. –Б. 308-314.

¹³ Савол-жавоблар //Ал-Ислоҳ. – Тошкент, 1916. -№ 20. –Б. 548-549.

Инсонлар ўртасидаги муомалага боғлиқ турли масалалар ҳам “Ал-Ислоҳ” воситасида равшанлашган десак янглишмаган бўламиз.

Жамиятда тарқалган одатлар юзасидан ҳам савол-жавоблар берилган. Жумладан:

“Ушбу замонада шореъдурки, агар бир киши хотун олмоқчи бўлса қиз тарафидаги кишилар масалан қизнинг отаси ё оғаси ё ўзга қавм ва қариндошлари куёвнинг тарафидаги кишилардан олуғ солуғ қилмоқ учун баъзи ишларни шарт қилиб сўрайдурлар. Чунончи, қизнинг тарафидаги одамлар айтурларки агар куёв бўлмиш киши ботман ғалла берса ё икки ботман ғалла берса яна бир тўккуз ё икки тўккуз қўй берса яна бирор дона ё икки дона от берса ва шунга мувофиқ нон ва ҳалво берса яна 10 сўм ё 150 сўм ё 200 сўм ё 250 сўм ё 100 сўм ё 500 сўм берса бизлар қабул қилиб қизимизни никоҳ қилиб берурмиз ва агар шул мазкур бўлмиш пул ва ғаллани эшон куёв қабул қилмасдан камроқ берурман деса бизлар қизимизни никоҳ қилиб бермасмиз. Қачон бизлар айтган пул ва ғаллани қабул қилса ўшал вақт тўй тамоша бирлан никоҳ қилиб берурмиз дейдурлар. Мана шу тариқа олуғ солуғ бирлан куёв тарафидан олғон пул ва ғаллалар шаръан қиз тарафидаги кишиларга дуруст бўлурмиз? Ё асло дуруст эрмасму?

Саволга Ибод ал-Назирхўжа ал-Тоҳирий қуйидагича жавоб йўллаган:

Ушбу мазкур бўлмиш олғу солғудаги мустаҳкам сўз шулки агар қизга қарашлилиқ кишилар куёвдан бирор нарса сўраб олсалар чунончи ғалла ё қўй ва от ё пул мана шул тариқа олуғ солуғ бирлан куёвдан сўраб олғон пул ва ғаллалар шаръи шарифда дуруст эрмасдур. Агар куёв бўлмиш киши ўз ихтиёри бирла нима нимарса берса мана бул тариқа сўрамасдан ўз ихтиёри бирла бермиш нарсалар ҳадя қабиласиндан бўлуб шаръи шарифда дурустдур¹⁴ ...”.

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки:

1. Журналдаги урф-одат, анъаналарни ислоҳ этишга бағишланган мақолалар ислом шариати нуқтаи назаридан манбаларга суянган ҳолда ўз даврининг етук дин уламолари томонидан ёритилган бўлиб, бу мақолалар бугунги кунда ҳам ўз аҳамиятини йўқотмаганлиги билан қадрлиди

2. Журналдаги мақолаларнинг илмий таҳлили шуни кўрсатадики, журналда ҳалол ва ҳаром масалаларига катта эътибор билан қаралган. Бунинг воситасида эса, ислом шариатининг турли долзарб масалалари ёритиб борилганлиги аҳамиятга моликдир.

3. “Ал-Ислоҳ” журналидаги мунозаралар, савол-жавоблардан кўриниб турибдики, журнал таҳририяти мазҳаб масаласига алоҳида эътибор билан қараган. Ҳар бир шаръий масалада ислом динининг ҳанафий мазҳабига доир фатво китобларидан жавоб берилиши тарафдори бўлган. Бу билан барча мақолалар шундай ҳанафий мазҳабида деган хулоса келишимиз ноўрин. Турли бошқа мазҳаб манбааларига ҳам суяниш ҳолатлари учрайди. Бундай

¹⁴ Савол-жавоблар //Ал-Ислоҳ. – Тошкент, 1915. -№ 5. –Б.146-152.

ҳолатда дарҳол мунозара уюштирилиб, танқидий мақолалар чоп этилган. Бу эса, журналнинг хурфикр нашр бўлганлигини кўрсатади.

4. “Ал-Ислоҳ”даги марҳумлар хотирасини ёд этишга қаратилган маросимлар, Бибисешанба одати, авлиёларга назр қилиш ёки шаръий никоҳда куёв томондан қиз тарафнинг пул ва озиқ-овқат талаб қилиш одати, қориларнинг Қуръон ўқиш эвазига пул олиши, қарз беришнинг фазилати, талоқ, эътиқофнинг ҳукми, ноҳақ қасам ичганнинг ҳукми каби масалалар Қуръони карим оятлари, ҳадиси шарифлар ва мазҳабимиз доирасидаги фатво китобларига асосланиб ёзилган бўлиб, бу савол-жавоблардаги мунозаралар, мақолалар миллатнинг маданий ҳаётини кўрсатиб бериш билан уни ислоҳ қилишга қаратилганлиги диққатга сазовордир.

Тошкент ислом университети тадқиқотчиси
Заҳро Улуғбекова